

Müsürli aýal-gyzlar köçelere döküldi welin, azatlyk gutulgysyz boldy

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 24 января, 2025

Müsürli aýal-gyzlar köçelere döküldi welin, azatlyk gutulgysyz boldy MÜSÜRLI AÝAL-GYZLAR KÖÇELERE DÖKÜLDI WELIN, AZATLYK GUTULGYZ BOLDY

Müsürli aýal-gyzlar meýdanlara döküldi we iňlis goşunlaryna garşı şondan öň hiç bir musulman jemgyýetiniň milt edip bilmedik batyrgaýlygyny görkezdi.

1919-njy ýylyň rewolýusiyasynda aýal-gyzlar.

Müsür Kawalaly Mämmedaly paşanyň döwründe Osmanlydan bölündi. Mämmedaly paşa Müsürde häkimiýetini gurandan soň döwleti dolandyryp biljek býurokrat tapmady. Şonuň üçinem hökumet apparatynyň barsynы diýen ýaly Osmanlyda doglan we ýetişen gaýrymuslimlere (musulman däl halklara) ynandy.

Bulardan iñ bellisi-de Müsürde iki gezek premýer-ministrlik eden Nubar paşady.

Nubar paşa

Onuň 1882-1885-nji ýyllardaky premýer-ministrlik döwri Müsüriň taryhyň iň masgaraçylykly ýyllarydy. Ýurt dolulygyna diýen ýaly iňlis koloniýasyna öwrüldi. Iňlislere ilteşikli jinnek ýaly zada sähelçe bildirilen nägilelige ölüm jezasyna çenli berlen kanunlar Nubar paşanyň döwründe çykaryldy.

Topalaňlar we içerki gapma-garşylyklar bilen geçen birnäçe ýylyň yzyndan 1914-nji ýyl müsürliler üçin öwrülişik sepgidi boldy.

- **Jahan urşy kolonial ýurtlara amatly pursat döretdi**

1914-nji ýylda başlan Uly jahan urşy hususanam Ýakyn Gündogardaky kolonial ýurtlara taryhy taýdan amatly pursatlary döretdi.

Bu ýurtlaryň başyny-da Müsür çekýärdi. Birnäçe ýyllap Fransiyanyň despotik režiminiň astynda ezilen müsürliler, aýratynam Nubar paşanyň döwründe Angliýanyň ýapjasyna öwrülipdi.

Iňlisler ursuň başynda garaşsyzlyk wadasyny berip, sansajaksız ýaş müsürlileri esasanam Osmanly döwletine garşıy uruşdymak üçin ýaraglandyrды.

Ýene birnäçe ýylyň dowamynnda Italiýada, Belgiýada, Fransiýada, Gresiýada söweşip ýören müsürlı arap esgerleriniň sany ýüz müňlerden aşýardy.

Ýagdaý şeýle bolangoň, iňlisleriň Müsürde halky iriziji şekilli agalygy we agyr salgylar arkaly ýurdy gysajyna almagy intelligensiýanyň arasynda düýpli nägilelikleri döretdi.

1918-nji ýylda uruşlar galapyn gutaraňkyrlanam bolsa, müsürlı ýaşlaryň goşundan boşadylmazlygy we salgylaryň barha agyrlaşmagy ýurtda nägileligiň ýetjek derejesine ýetmegine sebäp boldy.

1919-njy ýylda ABŞ-nyň Prezidenti Wilsonyň jar eden prinsipleri müsürlı ýaşlary herekete getirdi.

- **Baş-basdaklyk wagtynda öñe çykan gahryman: Sad Zaglul**

Wilson konsepsiýalary mälim edenden soň müsürlı intelligensiýa guramaçylykly oppozisiýany ele aldy. Hiç hili syýasy status bolmadyk Sad Zaglul Angliýanyň Müsürdäki Ýokary Komissarlygyny tankyt topuna tutdy we müsürlileriň adyndan Pariž Ýaraşyk konferensiýasyna gatnaşmagy talap etdi.

Sad Zaglul

Iňlisler bolsa müsürlı progressiwler bilen ylalaşyga gelmegin ýerine ähli talaplary güýç ulanmak arkaly basyp ýatyrmagy saylady.

Edil osmanly progressiwleriniň hak-hukuk üçin aýaga galan wagtynda Malta sürgün edilişleri ýaly Sad Zaglul-da şobada tussag astyn alnyl, Malta adasyna sürgüne ugradyldy..

Iňlisleriň bu bolşy halkyň gahar-gazabyny ýetjek derejesine ýetirdi. Bir demde ýüz müňlerçe müsürlı köcelere döküldi, Sad Zaglul müsürlileriň milli gahrymanyna öwrüldi.

Halk köçä çykanda Müsure jogapkär iňlis generaly Reginald Wingate ikitaraplaýyn gepleşikleri geçirmegiň deregine halky oka tutmagy buýurdy.

Häzir ady Tahrir diýip tanalýan Ismailiye meýdany az salymda azatlyklaryny talap edip çykan müsürlı ýaslaryň ganyna boýaldy.

Bu gandöküşlik müsürlileri gorkuzmakdan zyýat, tolgunşyklaryň Isgenderiye, Ferrum, Tanta şäherlerine-de ýáýramagyna sebäp boldy.

Kairdäki gandöküşlikleriň janly şayatlarynyň biri-de Nobel baýragynyň eýesi ýazyjy Nejip Mahfuzdy.

Nejip Mahfuz

Mahfuz heniz ýedi ýasyndaka bu aýylganç sahnalary gözü bilen görenden soñ sara keseline uçrapdy we ömrünüň ahyryna çenli bu tramwadan gutulyp bilmändi.

• **Müsürlı erkekleri aýallar meýdanlara çykardы**

Birnäçe arap döwletinde bolşy ýaly halk basybalyjylara garşı bisyýasat (apolitichnostь) çemeleşme ýoredýärdi we

basybalyjylaryň degnaňa degiji agalygyna garşy sazlaşyjly syýasy garşylyk görkezýärdi. Tä müsürlı aýal-gyzlar erkekleriň milt edip bilmedigine ýürek edip aýaga galan wagtyna çenli.

Müsürlı aýal-gyzlar meýdanlara döküldi we iňlis goşunlaryna garşy şondan öň hiç bir musulman jemgyyetiniň milt edip bilmedik batyrgaýlygyny görkezdi.

Aýallar çagalaryny uruş meýdanlarynda ölüme süren we ärlerini tussag eden basybalyjylara garşy Britaniýada öndürilen ýapynjalaryny çykaryp zyňyp, protest bildirdiler.

Rewolýusiyanyň esasy öňbaşçylaryndan «Hizbü'l Watani» partiýasynyň lideri Muhammet Ferit 1919-njy ýylда bolup geçen tolgunşygy ýatlamalarynda şeýle gürrüň berýär:

«Beýle hereket hasapda ýokdy. Müsürlileriň görkezen raýdaşlygy we jebisligi hiç kimsäniň ýatsa-tursa oýuna getirip biljek zady däldi. Hususanam aýal-gyzlaryň mitinglere gatnaşmagy, kipty poplarynyň Ezherde musulman ulamalar bilen görüşmegi, Şeyh Muhammet Bahitiňem hut özünüň kypty patriarchy bilen duşuşmagy, halkyň bir jebisleşmesi mynasybetli Ýarymaýyň öñündäki ýyldyzyň ýerine haçyň goýlan täze baýdak bilen öňe çykylmagy hakykatdanam garaşylan zatlar däldi.»

Bu protestlerde aýallar iňlis matalaryndan tikilen ýapynjalary ýapynmajakdyklaryny görkezmegi – iňlislere «koloniýaňyz boljak däldiris» signalyny bermek bilen birlikde, müsürlı erkeklerede «gaýratyňyz, ar-namasyňyz bolsa çykyň indi sizem orta» diýdikleridi.

Rejinald Uingeýt

Az wagtyň dowamynda öň hiç hili syýasy oppozisiýa taýdan tejribesi bolmadyk müsür halky meýdanlary doldurypdy.

General Rejinald Uingeýtiň Müsürdäki bolýan wakalaryň hötdesinden gelip bilmeýändigini gijem bolsa duýan London sebitdäki gapma-garşylyklary gözegçilik astyna almak üçin uruş gahrymany General Allenbini ugratdy.

General Allenbi gelen badyna iki möhüm görkezmäni berdi: Maltada göz astynda saklanýan Sad Zaglul ýaly birnäçe müsürlü aktiwistleri boşatdy we tegelek stoluň başynda müsürlileriň talaplaryny diňlemegi makul bildi.

Zaglul gahrymanlar kimin Kaire dolandy we Pariž konferensiýasy müsürlileriň wekili hökmünde gatnaşdy, emma iňlisler konferensiýany manipulirledi we Zaglul göz öñünde tutan maksadyna ýetip bilmedi.

Halkyň ikilenç meýdanlara dökülmeginden gorkan iňlisler Sad Zagluly ýene tussag astyna aldy we Gibraltarara sürgüne ýollady.

General Allenbi

Tersine, bu tussag edilme Sad Zaglulyň meşhurlygyny hasam artdyrdy we protester tolkun-tolkun ýaýyldy.

Iňlisleriň öñünde diňe iki ýol galypdy: ýa-ha Müsürde uly gyrgynçylyga başlamalydy, ýa-da müsürlileriň azatlyk talaplaryny kanagatlandyrmalydy.

1922-nji ýylyň 28-nji fewralynda Müsürde gyýtaklaýynam bolsa azatlyk gazanyldy.

Azatlyk ugrundaky bolan bu wakalar müsürlileriň milli hakydasynyň binýadynyň tutulmagynda öwrülişik sepgidi boldy.

Müsür halky ýüzlerçe ýıldan soň bölekleyijem bolsa, ilkinji gezek öz-özünü dolandırmaga hukuk gazanypdy.

Bu tejribe az wagtyň dowamynda doly garaşsyzlyga barýan ýoluň gapylaryny ardyna çenli açyp, Müsüriň garaşsyz döwlet hökmünde gysga wagtda Ýakyn Gündogaryň iň güýçli döwletine öwrülmegine şert döredipdi.

• **Tahrir meýdany**

Müsürlileriň milli hakydasyny kemala getirmekdäki iň esasy öwrülişik sepgidi 1919-njy ýylda Tahrirde ýuze çykan uly

gandöküşlikdi.

Hidiw Ysmaýyl paşanyň adyny göterýän Ismailiýe ploşadynyň ady ýüzlerce müsürliniň wepat bolmagyndan soň azatlyk manysyny berýän Tahrir sözi bilen çalşyryldy.

«Arap bahary» döwründe-de bu meýdanyň göterýän simwoliki manysy köp derejede 1919-njy ýyla üns bererlikli yüzlenmeleri özünde saklaýardy.

Mehmet MAZLUM ÇELİK.

celikmehmedmazlum@gmail.com

20.09.2021 ý.

© The Independentturkis Taryhy makalalar